

ks. dr hab. Grzegorz Bujak
Instytut Historii KUL

Lublin, 19 czerwca 2026 r.

PKAN WH/3982/2026

Data: 23.06.2026 r.

Recenzja

rozprawy doktorskiej p. magistra Karola Miernika, *Związek Ludowo-Narodowy w województwie kieleckim w latach 1919-1928*, Kielce 2026.

Cechą charakterystyczną ruchu narodowego w Polsce od czasu jego powstania w XIX w. aż do szczytowego rozwoju w okresie międzywojennym była różnorodność tworzących go organizacji i ich wewnętrzna dynamika owocująca podziałami, zjednoczeniami, secesjami i nieustannym poszukiwaniem nowych form działania gwarantujących nie tylko polityczne, ale co ważniejsze również społeczne i kulturalne sukcesy rozwoju idei narodowej.

Przedmiotem recenzowanej rozprawy są dzieje Związku Ludowo-Narodowego w województwie kieleckim w latach 1919-1928. W podejściu literalnym są to zatem dzieje organizacji politycznej działającej na określonym terenie, w przyjętym przedziale czasowym. Autor nie poprzestał jednak na takim podejściu i ukazał całą różnorodność, złożoność instytucjonalną i kadrową, ewolucję programową różnych instytucji szerokiego rozumianego ruchu narodowego, które ostatecznie zasyłały i tworzyły jedną z bardziej wpływowych - w badanym okresie - polityczną strukturę, partię, jaką był ZLN w województwie kieleckim.

Autor wykazał się rozległą wiedzą zarówno w zakresie stanu badań, jak i znajomością, różnorodnej i - co nie zawsze ułatwiało badania - zachowanej w niekompletnym stanie podstawy źródłowej.

Wykorzystane w badaniach źródła archiwalne imponują swoją ilością i rozległością. Autor wykorzystał zarówno archiwalia zgromadzone w AAN, czy w archiwach państwowych poszczególnych województw, jak i archiwach kościelnych, czy Bibliotece

PAU w Krakowie. Ze względu na stan zachowania dokumentacji archiwalnej dla badanych zagadnień, dominują w sposób oczywisty materiały z AP w Kielcach. Dotyczą one jednak nie tylko samego miasta i powiatu kieleckiego. Liczne serie wykorzystanych akt dotyczą różnych aspektów działalności administracji państwowej w innych powiatach województwa (np. akta komend powiatowych policji). Osobną grupę źródeł stanowi wykorzystana przez autora prasa centralna i lokalna (ponad 20 wykorzystanych tytułów czasopism). Warto podkreślić, że autor wykorzystał również liczne źródła drukowane takie jak: akty normatywne, druki sejmowe, pamiętniki, programy i statuty (głównie organizacji narodowych). W swojej rozprawie autor wykorzystał istniejący obszerny stan badań, o czym świadczy wykaz cytowanych publikacji książkowych i artykułów naukowych.

W wyniku przeprowadzonej rozległej kwerendy archiwalnej i istniejącego stanu badań autor postanowił posłużyć się w swojej pracy metodą narracyjną. Dzięki temu praca zyskała solidne oparcie w realnym i weryfikowalnym materiale źródłowym.

Nie znaczy to, że autor z mniejszym pietyzmem podchodził do badań swoich poprzedników. Przeciwnie wykazał się ich dobrą znajomością, rozumieniem kontekstu historycznego i metodologicznego cytowanych opracowań.

Układ pracy ma charakter chronologiczno-problemowy i odzwierciedla zakres problemowy objęty tytułem rozprawy.

W rozdziale pierwszym autor omówił początki polskiego ruchu narodowego. Jego analiza zmierza w dwóch kierunkach: ukazania udziału w centralnych inicjatywach działaczy pochodzących z guberni kieleckiej i radomskiej, oraz podejmowania w tych guberniach inicjatyw inspirowanych przez władze warszawskie ruchu narodowego. W tym okresie tworzyły się załączki środowisk narodowych na omawianym terenie. Do ważniejszych inicjatyw, na które autor zwrócił uwagę należało Towarzystwo Oświaty Narodowej. Działacze narodowi skupieni w tym środowisku odegrali istotną rolę polityczną po 1918r.

Według ustaleń autora w guberni kieleckiej stosunkowo szybko i skutecznie rozwijały się próby dotarcia z ideami ruchu narodowego do środowiska kleru. Duchowieństwo kieleckie dość wcześnie otwierało się na ten stosunkowo nowy nurt ideowy, czego jednym ze spektakularnych skutków było zbojkotowanie egzaminu z j. rosyjskiego w 1904 r. przez alumnów kieleckiego seminarium. Tak długi związek duchowieństwa

kieleckiego i endecji wyjaśniałby, w znacznej mierze, wpływy tej partii w środowisku tamtejszego kleru w okresie międzywojennym.

Kolejna grupa ustaleń autora, na którą należy zwrócić uwagę, dotyczy skutecznych w większości działań narodowców polegających na przenikaniu do struktur już istniejących organizacji takich jak np. Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” (s. 30). Od początku swojej działalności endecja prowadziła także, przedstawioną w dysertacji, szeroką działalność publicystyczną, przez którą szukała zwolenników i docierała do różnych środowisk. Autor trafnie zauważa, że o ile w początkach swojej działalności ruch narodowy największe zaplecze organizacyjne posiadał w Królestwie Polskim, o tyle w zakresie druku prasy i książek dominowała, ciesząca się autonomią, Galicja.

Dalszą część podrozdziału zajmuje obszerna analiza działalności narodowych demokratów w obszarze ogólnokrajowym. Autor omówił spór endeków z przedstawicielami PPS, związki środowiska narodowego z Macierzą Szkolną i innymi organizacjami oświatowymi, oraz początki Narodowego Ruchu Robotniczego. W kontekście ożywienia działalności narodowej po 1905 r. autor omówił szczegółowo udział endecji w wyborach i działalność w kolejnych parlamentach rosyjskich. Większy nacisk położył na działalność posłów wywodzących się guberni kieleckiej i radomskiej. W okresie I wojny światowej endecja wycofała się z większości działań na terenie zdominowanego przez państwa centralne Królestwa Polskiego, w tym z obu interesujących nas guberni. Autor omówił zarówno ten proces jak i podjęcie działań w ramach współpracy z państwami Ententy.

Wobec znaczących braków źródeł archiwalnych, omawiając wybory do sejmu ustawodawczego w 1919 r. i rozwój struktur partyjnych narodowców w województwie kieleckim, autor w większym stopniu posłużył się prasą dla odtworzenia tamtych procesów. Opisywane na jej podstawie wydarzenia w konkretnych powiatach i na tamtejszych wiecach wyborczych stały się cennym i kompetentnie interpretowanym materiałem egzemplifikacyjnym, charakteryzującym podejście narodowych demokratów do agitacji wyborczej i polemik wyborczych z kandydatami innych partii. Na uwagę zasługują ustalenia autora dotyczące tworzenia narodowych list wyborczych, związanych z tym problemów kadrowych i niekiedy braku transparentności tego procesu (s.57). Autor zwrócił uwagę na ważną cechę charakterystyczną list wyborczych ZLN, jaką była zasada „wszechstanowości” kandydatur zachowana po to, aby budzić u wyborców wrażenie

ponadpartyjności i konsolidacji narodowej (s.63).

W analizie druków wyborczych autor szerzej omówił ulotki, które w kolumnach porównywały poglądy partii lewicowych - w tym chłopskich - z endeckimi. Było to narzędzie bardzo sugestywne, ukazujące prostym wyborcom zgubne skutki głosowania na lewicę i pozytywne głosowania na ZLN. Autor nie określił jednak jak często posługiwano się tą techniką agitacji, gdyż jest to trudno uchwytnie w dostępnym materiale źródłowym. Popularną formą agitacji były odezwy (s.64). Omawiając ich treść autor zwraca uwagę na fakt, że ich przekaz opierał się na hasłach solidarności społecznej i narodowej. Często występowały też akcenty antysemitki. Pojawiała się także krytyka bieżącej działalności rządów i „polityki partyjnej”, na co lekarstwem miało być wyborcze zwycięstwo ZLN.

Osobną miejsce w analizie, zajmuje kwestia kobieca, w związku z wprowadzeniem prawa wyborczego dla kobiet. Autor opisał kilka typowych dla środowiska narodowego technik agitacyjnych dotyczących tej grupy wyborców (Matka-Polska-Katoliczka). Chociaż zagadnienie to wykracza poza ramy czasowe pracy, to jednak w tym miejscu można było zauważyć trwałość tych schematów, słownictwa i wizji społeczeństwa, u przedstawicieli środowisk endeckich w całym okresie międzywojennym.

Podstawową formę oddziaływania na wyborców w tamtym okresie stanowiły wiece przedwyborcze, obecność na nich prominentnych polityków i wygłaszane przemowy. Zagadnieniu temu autor poświęcił wiele uwagi i omówił je szczegółowo. Zwrócił uwagę na wątki polemiczne w stosunku do innych partii i ich programów. Przy tej okazji odnotowywał obecność i wystąpienia polityków z województwa kieleckiego, analizował porównawczo tematykę wieców w poszczególnych regionach, adresowanych do zgromadzeń z przewagą chłopów, lub robotników. Podsumowaniem i oceną skuteczności prowadzonej kampanii wyborczej jest dokonana obszerna analiza wyników wyborów.

W rozdziale drugim autor omówił powstanie centro-prawicowego klubu parlamentarnego i jego działalność. Wiele uwagi poświęcił zjazdowi ZLN z 1919 r., programowi partii jaki został wówczas uchwalony i formowaniu się struktury terenowej partii w województwie kieleckim. Najwięcej uwagi poświęcił analizie podziałów w reprezentacji sejmowej środowisk narodowych, sporów w kwestii reformy rolnej, odnotowując wpływ tych zmian na działalność ZLN w Kieleckiem, gdzie problem rolny był jednym z najważniejszych społecznie i politycznie. Kwestiom organizacji partii w terenie

został poświęcony podrozdział drugi, w którym problematyka została omówiona w trzech przedziałach czasowych i według poszczególnych okręgów. Owocem szczegółowej analizy jest obraz rozwoju, ale też i słabnięcia wpływów organizacyjnych endecji w różnych powiatach. Autor zwrócił uwagę na znaczną rolę kleru w tworzeniu lokalnych ogniw ZLN, szczególnie w okręgu kieleckim i okolicznych powiatach. W świetle ustaleń autora, ZLN w województwie kieleckim jawi się jako partia o dość ograniczonych strukturach organizacyjnych, skupionych głównie w miastach takich jak Kielce i Radom, słabnących w miarę oddalania się od tych miast. Za względnie stabilne uważa autor struktury ZLN w powiatach miechowskim, włoszczowskim i sandomierskim. Wskazując na przyczynę tej sytuacji stwierdził, że tam „ZLN nie odniósł sukcesów organizacyjnych, nie będąc w stanie skutecznie konkurować ze stronnictwami lewicowymi i centrowymi” (s. 141).

W rozdziale drugim na szczególną uwagę zasługują analizy odnoszące się do rozwoju w województwie kieleckim licznych organizacji pomocniczych ZLN. Autor zestawiał obszerny ich katalog i omówił charakter związków ZLN z tymi organizacjami. Przedstawiony zakres współpracy był zróżnicowany. Od organizacji ściśle związanych z ruchem narodowym (np. Straż Narodowa) do tych, które powstały w innych okolicznościach i dopiero z czasem zbliżały się do ruchu narodowego (Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół”). Wychodząc od charakterystyki każdej z tych organizacji na forum ogólnopolskim, przechodził do omówienia ich struktur, obsady personalnej i zakresu działalności na terenie województwa kieleckiego. Na uwagę zasługują analizy związane z organizacją narodowego ruchu robotniczego (Związek Zawodowy „Praca”), głoszącego zasady solidaryzmu społecznego i klasowego. W związku z tymi ustaleniami należy zwrócić uwagę na tabele 7 i 8 w tekście, w których zestawiono informacje o liczbie członków tych organizacji w dwóch powiatach (będzińskim i częstochowskim) wraz z informacją o związkach z partiami politycznymi. W podsumowaniu tych rozważań autor ocenił, że w województwie kieleckim obowiązywał model szerokiej ideowej współpracy partii narodowej z różnymi środowiskami i organizacjami, stworzony często jeszcze przed pierwszą wojną światową. Model ten według jego ustaleń był kontynuowany a w miarę możliwości również rozbudowywany w badanym okresie.

Rozdziały trzeci i czwarty mają podobną konstrukcję. Omówiono w nich podobne grupy zagadnień w dwóch przedziałach czasowych 1919-1922 (rozdział trzeci), 1923-1928

(rozdział czwarty). Zamieszczone we wstępie (s. 17) uzasadnienie przyjętej cezury czasowej związane z zamachem na prezydenta G. Narutowicza jest uzasadnione i nie budzi wątpliwości.

Oba rozdziały (trzeci i czwarty) autor rozpoczął od obszernej analizy działań sejmowych środowisk narodowych i sporów ideowo-politycznych. W rozdziale trzecim najwięcej uwagi poświęcił omówieniu spraw związanych z kształtowaniem granic państwa. Zwrócił też uwagę na rodzenie się jednego z najistotniejszych sporów okresu II RP, który nie został rozwiązany do wybuchu II wojny światowej, a mianowicie reformy rolnej i szerzej kwestii chłopskiej. W rozdziale czwartym, omawiając sytuację ideowo-polityczną na forum sejmu, w podrozdziałach pierwszym i drugim przyjął cezurę czasową jaką był zamach majowy. Omówił tworzenie się rządu endecko-chłopskiego, związane z tym konflikty z innymi partiami i J. Piłsudskim.

Omawiając w obu rozdziałach rozwój sytuacji polityczno-ideowej w sejmach konstytucyjnym i pierwszej kadencji autor zrelacjonował szczegółowo udział w nich posłów z województwa kieleckiego, oraz oddziaływanie wydarzeń warszawskich na sytuację w różnych regionach tego województwa.

Z perspektywy głównego tematu rozprawy doktorskiej uważam za szczególnie ważne ustalenia zawarte w obu rozdziałach (trzecim i czwartym) dotyczące udziału ZLN w działalności samorządu województwa kieleckiego.

W rozdziale trzecim autor zawarł interesującą analizę stosunku poszczególnych partii i środowisk ideowych do kwestii samorządu terytorialnego w odrodzonej Polsce. W odniesieniu do środowisk narodowych zwrócił uwagę na ich ambiwalentny stosunek do tej instytucji, będący konsekwencją ich wizji państwa narodowego. Według autora „kierując się naczelną ideą ruchu, czyli ideą państwa narodowego, endecy w pewnych miejscach czy sytuacjach popierali szeroki zakres samorządności, zaś w innych – przeciwstawiali mu się”. (s. 294). Kryterium poglądów w tym zakresie były stosunki narodowościowe na danym terenie. Środowiska narodowe dążyły do tego aby „samorząd był domeną działaczy narodowości polskiej”. Jednym z przejawów tych dążeń była niezrealizowana próba zmiany ustawy wyborczej w kierunku wprowadzenia w wyborach samorządowych, wyborów kurialnych i kurii narodowościowych (s. 295). Następnie autor omówił szczegółowo wyniki wyborów samorządowych 1919 r. Zwycięstwo prawicy, szczególnie w

kilku dużych miastach, nie dawało jej możliwości samodzielnego sprawowania rządów i pokazało znaczne zróżnicowanie województwa kieleckiego tak pod względem etnicznym, jak i ideowym.

W rozdziale czwartym autor omówił próby rządu endecko-piastowskiego dokonania reformy ustawy samorządowej w kierunku wzmacniania pozycji żywiołu polskiego. Zamach majowy przerwał te prace. W dalszej części dysertacji autor omówił sposoby propagowania endeckiego modelu samorządu lokalnego w prasie wydawanej i kolportowanej w województwie kieleckim. Następnie omówił przebieg i wyniki wyborów do rad miejskich w większych miastach województwa (Kielce, Radom, Częstochowa) z uwzględnieniem wyborów po zamachu majowym i rozwiązywaniu przez rząd rad poszczególnych miast. Obraz jaki się wyłania z analizy dowodzi ogólnego zmniejszenia stanu posiadania środowisk narodowych w samorządach, choć w różnych częściach województwa kieleckiego, następowało to z różnych, szczegółowo omówionych przyczyn.

Poza kwestiami związanymi z samorządem terytorialnym na podkreślenie zasługuję sposób omówienia działań ZLN na arenie krajowej. Na czoło wysuwa się prezentacja postanowień paktu lanckorońskiego, różnic i napięć między partnerami a także wewnątrz bloku narodowego. Autor omówił reakcje na porozumienie i powołanie nowego rządu Witosa jakie miały miejsce w środowiskach narodowych w różnych częściach województwa kieleckiego. Nie były one jednoznaczne. Autor omówił próby przeciwdziałania napięciom społecznym i gospodarczym poprzez publikacje prasowe i działalność wiecową. Ukazał jak środowiska narodowe, przy wykorzystaniu tych narzędzi, starały się w obronie działań swojego rządu wskazać partie opozycyjne, jako winnych istniejących problemów.

Na podkreślenie zasługuje również obszerna analiza działalności parlamentarnej posłów i senatorów z województwa kieleckiego. Autor omówił ich udział w procesach legislacyjnych i w dyskusjach sejmowych. Jak z niej wynika intensywniej w prace sejmu i senatu włączało się zaledwie czterech parlamentarzystów. Natomiast omawiając skutki przewrotu majowego na kielecczyźnie autor zwrócił uwagę na narastanie konfliktu pokoleniowego w łonie tradycyjnej endecji i spadek liczby jej zwolenników. Podsumowując swoje analizy autor stwierdził, że „ZLN na terenie województwa kieleckiego utracił znaczną część struktur partyjnych oraz wpływów społecznych” (s. 373).

Omawiając kampanię do parlamentu z 1928 r. w województwie kieleckim, autor

umieścić ją w kontekście ogólnokrajowych przemian w środowisku narodowym, ich radykalizacji, wzrostu znaczenia akcentów katolickich i antysemitów. Odnosił także wzrost zaangażowania kleru kieleckiego w akcję przedwyborczą i znaczenia kwestii wyznaniowych w propagandzie prasowej oraz wystąpieniach wiecowych w całym województwie. Skutki tej agitacji nie przełożyły się jednak na wyniki narodowych demokratów w województwie kieleckim. Autor nazwał je porażką (s. 393) i dokonał ważnej analizy ich przyczyn w najważniejszych powiatach województwa kieleckiego. Ważnym skutkiem porażki wyborczej endecji było powstanie Stronnictwa Narodowego. Proces akcesji do niego struktur i polityków ZLN w województwie kieleckim autor omówił w sposób syntetyczny.

W zakończeniu rozprawy autor podsumował główne wnioski ze swoich badań, zgodnie z obowiązującą praktyką dla tej części rozprawy.

Wykaz źródeł i opracowań został sporządzony poprawnie, przypisy są stosowane konsekwentnie i w sposób zrozumiały dla czytelnika. Język pracy jest jasny i poprawny, nie wymaga większych ingerencji redakcyjnych.

Podsumowując stwierdzam, że rozprawa doktorska p. magistra Karola Miernika spełnia wymogi stawiane tego typu pracy i wnosi treści nowe do wiedzy na temat badanego problemu. Oceniam ją jako bardzo dobrą i wnoszę o dopuszczenie autora do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

